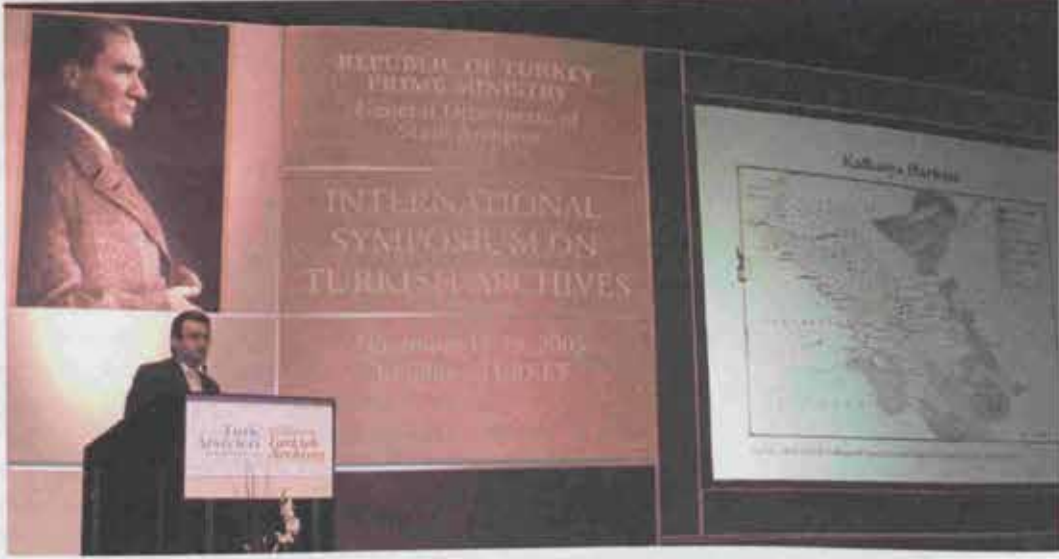

ULUSLARARASI TÜRK ARŞİVLERİ SEMPOZYUMU'NUN ARDINDAN

Doç. Dr. Mustafa BUDAK*

Geçmiş ile gelecek arasında en dinamik ilişkiyi kuran tarihtir. Her ne kadar tarih, bir "geçmişbilimi" şeklinde bilinse de esas itibarıyla süreklilik ve değişimin karşılıklı etkileşiminin bir sonucu olarak "gelecek bilimi"dir.

Ancak tarihin gelecek bilimi oluşu, onun gelecek hakkında kehanette bulunduğu/bulunacağı anlamına gelmez. Aksine onun işlevi, geçmiş-hal-gelecek arasında dinamik bir süreklilik ilişkisi kurmaktır. Bunun ne anlama geldiğini İngiliz tarihçi Edward Carr'ın şu sözlerinden anlamak mümkündür. Carr'a göre, geçmişin anlaşılması, bugünün anlaşılması ve geleceğin inşası için gereklidir. Bir başka deyişle, geçmişin bugüne nasıl dönüştüğünü bilmezsek bugünün geleceğe nasıl yansiyebileceğini anlayamayız.

Tarihin önemi üzerinde bu kadar durmam boşuna değildir. Çünkü bu tarz dinamik ve bir o kadar da olgulara dayalı "mümkün olduğunca" doğru bir tarihin yazılabilmesi için arşivlere girmek zorunludur. Arşive girmeden, tarihçilerin ifadesiyle, tarihî belgenin küf kokusunu duymadan tarih yazmak mümkün değildir. Yazılırsa da o güvenilir tarih olmaz..

Hemen sormak gerekir: Acaba, arşiv niçin önemli ve hayattır? Arşivler olmadan doğru bir tarih niçin yazılamaz? Çünkü arşivler, "devlet ve millet hafızası"dır da ondan...

Bir çeşit "devlet ve milletin hafızası" olan arşivler, devletin işleyişinin ve milletlerarası ilişkilerinin yanısıra, devrinin siyasî ve sosyal yapısı, kurumları ve bunlar arasındaki ilişkileriyle ilgili belgeleri bünyelerinde barındırırlar. Bu bakımdan arşivsiz tarih olmaz. Tarih olmadan da gelecek kurulamaz.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde barındırdığı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri'ni bütün dünyada geçerli olan belgeye erişimdeki açıklık ilkesi çerçevesinde araştırmacılara açmış bulunmaktadır. Bu açıklık politikası, dijital arşiv teknolojisinin kullanılmasının da etkisiyle gerek tasnif çalışmalarına ve gerekse araştırmacılara belgenin daha hızlı bir şekilde sunulmasına yansımıştır. Nitekim Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tasnifi tamamlanmış Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşiv kataloglarını internete açmıştır.

İşte, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından 17-19 Kasım 2005 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen "Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu", sözünü ettiğimiz arşiv-tarih ilişkisini "Türk Arşivleri" bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Bu genel amacın dışında, sempozyumun iki asıl hedefi de bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, sempozyumu vesile kılarak, Osmanlı hinterlandında, Balkanlardan Kafkasya'ya, Ortadoğu'dan Afrika'ya kadar uzanan geniş coğrafyada bugün bağımsız birçok devletin arşivlerindeki Osmanlı arşiv belgelerinin durumunu ortaya koymak, envanterini çıkarmak ve bu belgelerin korunarak geleceğe taşınmasında işbirliği imkânlarını araştırmaktır. Sempozyumun ikinci hedefi

* Devlet Arşivleri Genel Md. Yardımcısı.

ise arşiv-tarih ilişkisinin vazgeçilmezliği bağlamında, Osmanlı arşivlerinin Osmanlı siyaset, hukuk, düşünce ve sosyal-iktisat tarihi alanları için önemini vurgulamaktı. Sözkonusu vurgu, özellikle, Osmanlı coğrafyasında kurulu devletlerin kendi tarihlerini, yeniden yazmaları gerektiğine dair bir vurguydu. Bu bağlamda, Ahmet Akgündüz, Machiel Kiel, Ali Akyıldız, İdris Bostan, Feridun Emecen, Gökhan Çetinsaya ve Süleyman Beyoğlu kendi araştırma alanları için Osmanlı Arşivi'nin hangi açılardan önemli olduğunu ortaya koyarken, Zekeriya Kurşun daha eleştirel bir yaklaşımla Osmanlı dönemi Arap tarihinin Osmanlı arşiv belgelerini kullanarak yeniden yazılması gerektiğini bildirdi.

Türkiye dahil 27 ülkeden temsilcinin 52 tebliğle katıldığı "Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu", bu kadar farklı ülkeden temsilcinin katılması yönüyle de takdir topladı. Prof. Dr. Ahmet Akgündüz'ün dediği gibi, çoğu Osmanlı hinterlandında kurulu devletlerden gelen bu kadar kişiyi bir araya getirmek bile büyük bir başarıydı. Ayrıca, tebliğlerin dışında ikili te-

maslar ve bilgi alışverişinde bulunulması da sempozyumun dikkat çekici yönlerinden biriydi. Bu arada unutmadan söyleyeyim ki, sempozyumun açılışında Kültür Bakanlığı Tarihi Türk Müziği Topluluğu'nun sunduğu "mehter müziği ziyafeti", yerli ve yabancı katılımcıları mest eden duygulandırıcı bir etkinlikti. Öyle ki, yanımda oturan Amerikalı Prof. Dr. Justin Mc Carthy, icra edilen her eserden sonra memnuniyetini çoşkulu bir şekilde alkışlarla ifade etmekten kendini alamamıştı.

Sempozyum, Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Sayın Doç. Dr. Abdülatif Şener'in açış konuşmasıyla başladı. Konuşmasında Sayın Bakan, maliye tarihçisi olarak Osmanlı Arşivi'nin önemini bildiğini ve bu arşivde çalıştığını ifade ederek, siyasi hayatında bunu kullanmak istediğini ve fakat, işe yaramadığını esprili bir dille anlattı.

Başbakan Yardımcısının protokol açış konuşmasından sonra Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç. Dr. Yusuf Sarımay söz aldı ve katılımcılara "teşrif ve katkılarından dolayı" teşekkür ederek Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri'nde gerçekleştirilen hizmetler hakkında

bilgi verdi. Sempozyumda sunulacak bildirilerin Osmanlı dönemi arşiv malzemesinin genel bir envanterinin çıkarılması ile bölge ve dünya tarihinin objektif yazılmasına önemli katkılar sağlayacağını belirten Doç. Dr. Yusuf Sarıay, bu suretle Ermeni meselesi gibi tarihi sorunların da bilimsel bir yaklaşımla ele alınabileceğini vurguladı.

Daha sonra sempozyuma geçildi ve sempozyumun bilimsel açış konuşmasını da ünlü tarihçimiz Prof. Dr. Halil İnalçık yaptı. Konuşmasında Prof. İnalçık, yıllar önce çalışıp yayınladığı Arnavutluk'la ilgili en eski tapu defteri olan Arvanid Sancağı üzerinde ayrıntılı bir şekilde durdu. Öyle ki İnalçık Hoca, bir açış konuşması edasıyla değil bilimsel bir ders veriyormuşçasına konuşmasını yaptı.

Esas itibarıyla sempozyuma sunulan tebliğleri içerikleri bakımından enformatik ve eleştirel diye iki kısımda toplamak gerekmektedir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri başta olmak üzere Genelkurmay ATASE Arşivi, Vakıflar Arşivi, Tapu Kadastro Arşivi, KKTC Millî Arşivi gibi Türkiye ve Kıbrıs'daki arşivler konusunda sunulan bildiriler daha ziyade enformatik nitelikli bildirilerdi.

Aynı şekilde, Makedonya, Kosova, Bosna, Hırvatistan, Bulgaristan gibi Balkan ülkeleri, Mısır, Tunus, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen gibi Arap ülkeleri devlet arşivleri ile araştırma merkezlerindeki Osmanlı belgeleri hakkında bilgiler sunan bildiriler de benzer nitelikteydi. Bunun dışında Prof. Dr. Mihai Maxim (Romen Tarihi İçin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi) ile Evangelia Balta bildirilerinde kendi ülke tarihlerinin yazılmasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin merkezi konumunu değerlendirmişlerdir.

Evangelia Balta'nın bildirisi üzerinde biraz durmak gerekmektedir. E. Balta bildirisinin amacını "Rum nüfusunun tarih içinde coğrafi bir devamlılıkla *Rum alanı* görünmesinde Türk arşiv malzemesinin durumunu değerlendirmek" şeklinde belirtmiştir. Bununla yetinmeyen Balta, sempozyum düzenleyicilerinin –yani, bugünkü Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yönetiminin- deyim yerindeyse bir başka "niyeti"nden söz ederek "Türk Arşivleri" terimini seçmek suretiyle

Türk dilinde yazılmış kaynaklara odaklanmayı ve böylece Osmanlı Devleti'nde dil ve kültür bakımından çoğulculuğu gösteren bütün arşiv malzemesini çıkarmak istedikleri iddiasında bulunmuştur. Buna karşılık kendi tercihinin "devletin Rum, Yahudi ve Arap gibi milliyetçilik öncesi topluluklar tarafından üretilmiş kaynaklara ilişkin *Osmanlı* gücünün yolaçtığı herhangi bir karşıklığı ortadan kaldırmaya yönelik" olduğunu belirtmekteydi. Hemen belirtelim ki, E.Balta'nın yaptığı bir "niyet okuma" olup Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yönetimi sempozyumu düzenlemekte ne surette olursa olsun böyle bir amaç taşımamış ve

sempozyumun amacı sadece, Türkiye dahil Osmanlı hinterlandında kurulu devletlerin arşivlerindeki Osmanlı belgelerinin durumunu görmek ve bu belgelerin tarih araştırmalarında önemini yeniden vurgulanmasını sağlamaktan öteye geçmemiştir.

Sempozyumda sunulan bildirilerin bir kısmı, Geza David-Pal Fodor ikilisinin "*Mühimme Defterlerinde Osmanlı'nın XVI. Yüzyıl Macaristan Politikası*" adlı bildirisi ile Heath Lowry'nin "*Yunanistan Tarihi İçin Kaynak Olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri: Zihne Araştırması*" adını taşıyan bildirisi tarzındaki sunumlardı. Özellikle H. Lowry'nin Tapu Tahrir Defterlerinden hareketle Zihne kasabasının Osmanlı dönemindeki durumunu ortaya koyması dikkat çekiciydi.

İdris Bostan, Feridun Emecen ve Ali Akyıldız bildirileri ile Osmanlı denizcilik tarihi, Osmanlı siyasi tarihi ve Osmanlı bürokrasi tarihi açılarından Osmanlı Arşivi'nin önemini genel çerçevede ortaya koymaya çalışmışlardı. İdris Bostan bildirisinde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki denizcilikle ilgili belge ve defter fonları hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca, İ. Bostan'ın arşiv ile ilgili bir tesbiti de Cevdet ve İbnülemin tasniflerinin suni düzenlenmiş tasnifler olduğuna ilişkindi.

Aynı döneme Osmanlı siyasi tarih araştırmaları açısından bakan Feridun Emecen, bildirisinin başında "arşivde aşılması gereken zorluklar"dan bahsetmiş ve bu bağlamda "zorluk" olarak XX. yüzyıl başlarından itibaren yapılan tasnif çalışmalarındaki kararsızlıklar ve yeni sistemleri göstermiştir. Bu konuda zaman içinde arşivde tasnif işlerinde görevli kişileri sorumlu tutan F.Emecen özellikle Fekete tasnifi sonrasında evrakın dağıtılmasının yanlışlığına işaret etmiştir. Aslında perakende evrak tasnifine karşı olmadığı anlaşıl-

lan F. Emecen bu işin Osmanlı bürokrasisinin belge saklama mantığına uygun olarak yapılması gerektiğini savunmuştur. F.Emecen ayrıca, XV-XVII. yüzyıl Osmanlı siyasi tarih araştırmaları için elzem olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Tapu Tahrir Defterleri dışında Divan-ı Hümayûn defter serilerini teşkil eden Mühimme, Ahkâm, Ruus ve Ecnebi (Düvel-i Ecnebiye) Defterleri hakkında kısa bir nitelik ve içerik değerlendirmesinde bulunmuştur.

Ali Akyıldız ise "*Modern Dönem Osmanlı Bürokrasisi Araştırmalarında Osmanlı Arşivi'nin Yeri*" adlı bildirisinde ilkin sözkonusu araştırmalarda, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin önemini vurgulamıştır. Akyıldız'ın bildirisinde dikkat çekici ve değerlendirilmesi gereken iki husus vardı: Birincisi, değişik tasniflerde dağınık bulunan Ruus Defterleri'nin aynı kod altında birleştirilmesi önerisiydi. İkincisi ise belge değerlendirmesinde muamelât terminolojisi ile bürokratik işleyişin bilinmesi gerekliliği.

Sempozyumun genelinde değerlendirildiğinde doğru olmakla beraber keskin yorumlar içermesi bakımından Zekeriya Kurşun'un "*Körfez Ülkeleri*

Tarihi İçin Osmanlı Arşivlerinin Yeri ve Önemi" adlı tebliği eleştirel ve ufuk açıcıydı. Zekeriya Kurşun'a göre, Osmanlı Arşivleri, en azından XVI.-XX yüzyıl arası dönem için Arap tarihinin temel kaynaklarından biridir. Zaten Arap coğrafyasıyla ilgili yeni tarih araştırmaları Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin vazgeçilmezliğini ortaya koymuştur. Z. Kurşun'a bakılırsa, bunun iki anlamı vardır:

Birincisi, XX yüzyılda yazılmış modern Arap tarihi, bütün Osmanlı dönemi kıyaslandığında açıkça yapay ve yetersizdir. İkincisi, Osmanlı arşiv belgelerinin, XVI. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Arap coğrafyasının yerel tarihini, bugün Arap devletlerinin ellerindeki belgelerden daha fazla temsil etmesidir.

Aslında Z.Kurşun'un amacı Arapları rencide etmek olmayıp Osmanlı tarihinin sadece Türklerin değil Araplar dahil birçok kavmin de tarihi olduğu gerçeğini söylemesidir. Bunu yaparken de Z.Kurşun, hem Araplara kendi millî tarihlerini yeniden yazmaları gerektiğini ve bu yeni tarih yazımı içinde Osmanlı Arşivlerinin önemini biraz sert olsa da hatırlatmıştır.

Osmanlı Arşivlerinin önemini hatırlatmada Zeke-riya Türkmen ve Justin Mc Carthy'nin sunduğu bildiriler de dikkat çekicidir. Bir asker ve akademisyen olarak Zeke-riya Türkmen, Osmanlı askerî teşkilâtındaki yenileşme hareketleri açısından Türk Arşivlerinin önemi üzerinde durmuştur. Bildirisinin ilk kısmında askerî yenileşmenin kısa bir tarihçesini sunduktan sonra, 1789-1918 dönemi askerî yenileşme hareketlerini dört döneme ayırmış ve dönemlere göre hangi arşiv fonlarındaki belge ve defterlerin incelenmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu defterler arasında Top-hane-i Amire Defterleri, İrad-ı Cedid Hazinesi Defterleri, Masarfat Muhasebesi Kalemî Defterleri içinde yer alan Asakir-i Mansure Defterlerini sıralayan Z. Türkmen belge fonu olarak Cevdet Tasnifi, İrade Tasnifi, Bab-ı Âli Evrak Odası, Yıldız Esas Evrakı'ndan söz etmiştir. Ayrıca kendi çalıştığı Genelkurmay ATASE Arşivi, Deniz Müzesi Arşivi, MSB Lodumlu Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi gibi askerî tarih açısından önemli askerî arşivler olduğuna da Z. Türkmen bildirisinde yer vermiştir.

Amerikalı Justin Mc. Carthy ise 1915 tarihli Van'daki Ermeni isyanını merkeze alarak Osmanlı arşivlerinin önemine değinmiştir. Üstelik bu meseleyle ilgili birtakım konuları gündeme getirmiştir. Mc. Carthy'e göre yeni konular şunlardır: *1890'larda Ermeni İsyancıları - I.Dünya Savaşı'nda Ermeni İsyancıları - Savaş Sonunda Müslümanlara Karşı Ermeni Hareketleri - Osmanlı Yönetim Sisteminde Ermeniler - Osmanlı İş Hayatında Ermeniler - Osmanlı Yönetiminde Ermeni Dini.*

Bu soru ve konuları hatırlattıktan sonra Mc Carthy, Van isyanı hakkında kaynak olarak İngiliz ve Ermeni Arşivleri dışında Amerikan ve İngiliz gazeteleri

ile Amerikan misyonerlerinin raporlarını zikrederek Osmanlı kaynakları üzerinde durmuştur. Bu bağlamda Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Genelkurmay ATASE Arşivi'nin önemine değinen Mc. Carthy'nin, bildirisinde görüldüğü gibi bu arşivlerden yararlanılarak hazırlanmış eserleri kullandığı dikkati çekmektedir. Her şeyden önce, Justin Mc. Carthy, Türk Arşivlerinin bazı avantajlarından söz etmektedir. Bunların başında Osmanlı arşiv kayıtlarının tamamen insan unsuruna dayanması olup, bu kayıtların hiçbir art niyet taşımadan olayları olduğu gibi ve de doğru bir şekilde merkeze bildirmesi mecburiyetidir.

Burada bütün sempozyum bildirimlerini değerlendirmek mümkün değildir. Yaptığımız sadece, dikkat çeken bildirimleri değerlendirmektir. Bunun dışında sempozyum ile ilgili bazı eleştiriler de yapılmamış değildir. Mesela, bazı katılımcılar sempozyum sonunda bir değerlendirme oturumu yapılmadığını ve sempozyum sonuç bildirisini yayınlanmamasını eleştirdiler. Ayrıca, sempozyuma kurum içinden idareciler dışında hiçbir personelin bildiriyle katılmamış olması da bir başka eleştiri konusuydu. Bir diğer eleştiri de bu sempozyumun bir arşiv sempozyumundan ziyade bir tarih sempozyumu olduğu idi. Bütün bu eleştirileri saygıyla karşılıyorum. Ancak, sempozyumun uluslararası nitelikte oluşu ve katılımcı sayısının fazlalığı bazı sınırlamaları beraberinde getirdi. Bunda bir kasıt aramak yerine bir zorunluluk olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Sempozyumla ilgili son zikrettiğim eleştiriye en güzel cevap sanırım, yazının ilk satırları olacaktır. Daha başarılı ve geniş katılımlı sempozyumlar yapabilmek dileğiyle...